

**СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОГО
СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ ПІД ВПЛИВОМ
ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

Постановка проблеми. В умовах фінансової кризи державний сектор економіки виступає гарантом виконання економічною системою загальних соціально-економічних функцій та завдань щодо забезпечення належного рівня стандартів добробуту населення. Масштаби державного сектора економіки визначаються загальними трансформаційними процесами спрямованими на зміну галузевої структури національної економіки, підвищення ролі приватної власності, розширення сфери використання ринкових механізмів регулювання соціально-економічних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науковій літературі не існує чітких рекомендацій щодо оптимальних пропорцій співіснування дер-

жавного та недержавного секторів економіки. Деякими авторами використовується поняття «дихаючі межі державного сектора», в якому відображається динамічний характер зміни рівня присутності державного сектора в економіці залежно від поточних потреб регулювання соціально-економічного розвитку. Дослідження механізму розвитку державного сектора економіки, впливу зовнішніх та внутрішніх факторів на його формування проводили наступні науковці: Головінов О. М. [1], Длугопольський О. В. [2], Єрохін С. А. [3], Петришина Н. В. [4], Плакіда В. Т. [5].

Але враховуючи швидку зміну умов функціонування економіки країни доцільним є проведення постійного моніторингу сучасного стану та тенденцій розвитку даного сегменту економічної системи України.

Таблиця 1 - Характеристика трансформаційних процесів державного сектора економіки (складено на основі [1, 5, 8])

Етап приватизації	Характеристика етапу
Початковий етап (1992-1994 рр.)	здійснювалася неконкретними способами: шляхом оренди з викупом або викупу трудовим колективом. Шляхом оренди з викупом було приватизовано ряд підприємств, серед яких ЗАТ «Оболонь», львівська кондитерська фабрика «Світоч», СП «Кавова фабрика «Галка», АТ «Електрон», ряд металургійних комбінатів: ім. Ілліча, «Азовсталь», ім. Кірова та ряд інших підприємств
Етап масової приватизації (1995-1998 рр.)	здійснювалася переважно за приватизаційні майнові сертифікати та компенсаційні сертифікати і була спрямована на залучення широких верств населення до придбання акцій великих і середніх підприємств та об'єктів малої приватизації, а також поклала початок підготовці до індивідуальних процедур приватизації великих підприємств. Однією із нових форм приватизації на даному етапі стала корпоратизація
Період індивідуально-грошової приватизації (1999 - 2002 рр.)	здійснювалася переважно за індивідуальними процедурами. Важливим стратегічним успіхом даного етапу є прихід іноземних інвесторів
Завершальний етап (2002 р. і наступні роки)	виключно індивідуальна приватизація

Постановка завдання. Метою даного дослідження є оцінка сучасного стану державного сектора економіки України, виявлення загальних тенденцій його розвитку під впливом трансформаційних процесів.

Основний текст. Вітчизняний державний сектор економіки має тривалу історію свого існування, оскільки до 90-х років ХХ ст. вся економічна система являла собою державну монополію, в основі якої лежала державна власність на засоби виробництва. Існували також і певні форми недержавних суспільних організацій, але вони були підзвітні державним органам влади. Таке домінування державного сектора економіки зменшувало господарську ініціативу і не дозволяло ефективно використовувати наявні ресурси в економіці країни.

Одним із основних елементів економічної реформи в Україні стало роздержавлення національної економіки, в ході якого здійснювався перехід об'єктів державної власності до приватних власників [148]. Трансформаційні процеси в Україні, починаючи з 1992 року, умовно можна розділити на чотири етапи, характеристика яких наведена в табл. 1.

За період з 1992-2009 рр. форму власності змінили 29166 суб'єктів державного сектора економіки. Початковий етап трансформаційних процесів характеризувався радикальними змінами по відношенню до визначення меж державного сектора в економіці країни. В результаті було продано державні великі стратегічні та високоліквідні підприємства. Так, за період 1992-2009 рр. було продано 8824 об'єкти групи В, Г, що складає більше 30 % всього обсягу приватизації та 14248 підприємств групи А, що становить близько половини прива-

тизованих об'єктів. В результаті приватний сектор зайняв стратегічні позиції у структурі національної економіки, а державна власність зберігалася лише на ті види майна, які необхідні для реалізації державою своїх безпосередніх функцій та завдань.

Також необхідно зазначити, що приватизація деяких стратегічно важливих підприємств була заборонена на тривалий період часу і в базових економічних галузях державний сектор займає домінуючі позиції, а саме: військово-промисловий комплекс, паливно-енергетичний комплекс, об'єкти природних монополій та суміжні ринки, інфраструктурні галузі. Підприємства соціального сектора (заклади охорони здоров'я, освіти, культури), а також науково-дослідницькі об'єкти були заборонені для приватизації взагалі. Так, за звітний період було приватизовано лише 1602 підприємств даного спрямування і відповідно питома вага їх в загальному обсязі приватизації також не значна - близько 6 %.

На сучасному етапі українську економіку визнано ринковою економікою змішаного типу, що функціонує на оптимальному співіснуванні різних форм власності, а саме: державної, комунальної, приватної та змішаної. В результаті чого на зміну хаотичному процесу формування державного сектора, що здійснювався за залишковим принципом, приходить розуміння необхідності проведення цілеспрямованої політики його побудови та глибокого реформування. Слід відмітити, що дії держави в реформуванні державного сектора спрямовані, в першу чергу, на оздоровлення даного сегменту шляхом продажу збиткових, малих та непривабливих об'єктів, а, відповідно, продаж великих та

Рис. 2. Динаміка впливу трансформаційних процесів на обсяги державного сектора економіки

Джерело: складено на основі даних Державного комітету статистики України

привабливих підприємств (особливо стратегічні компанії) буде продовжуватися лише у виняткових випадках з метою забезпечення запланованих бюджетних надходжень або за рішеннями уряду [127].

Розглядаючи динаміку обсягів державного сектора економіки, слід відмітити, що в порівнянні з 90-ми роками кількість державних підприємств, установ та організацій значно скоротилася, що пов'язано з піком приватизаційних процесів в середині 90-х років. У сучасних умовах господарювання, в результаті проведення більш виваженої політики по відношенню до державного сектора економіки, обсяги трансформаційних процесів дещо скоротилися, хоча обсяги державного сектора ще зазнають незначних змін. Слід зауважити, що обсяги державного сектора економіки визначаються не лише приватизацією, а формуються також внаслідок здійснення інших реорганізаційних процедур спрямованих на злиття, поглинання, об'єднання та ін. Динаміка обсягів трансформаційних процесів на кількість суб'єктів державного сектора економіки представлена на рис. 2.

Як видно з рисунку, приватизація становить близько 45% від загального щорічного скорочення кількості суб'єктів державного сектора економіки

України. Так, в 2009 р. державний сектор економіки був представлений 23392 суб'єктів, що на 7277 менше в порівнянні з 2004 роком (табл. 2). Наведені в таблиці дані свідчать, що протягом 2004-2009 рр. державний унітарний сектор займає провідне місце в складі державного сектора. Перевага державного унітарного сектора пов'язана, в першу чергу, із значною кількістю державних організацій, установ та закладів. Так, із загального обсягу суб'єктів даного сегмента 22641 підприємств – це державні підприємства, установи, заклади, організації, що входять до складу державного унітарного сектора і складають 96,79 % всього державного сектора економіки України у 2009 р., а державний корпоративний сектор представлений 751 господарськими товариствами, частка яких в структурі даного сегменту становить лише 3,21 %.

Слід відмітити, що протягом аналізованого періоду намітилася стійка тенденція до зростання кількості суб'єктів господарювання в цілому по економіці, в той же час, як бачимо, обсяги державного сектору економіки з кожним роком зменшуються (в середньому на 1213 суб'єктів господарювання щорічно) і відповідно знижується і частка суб'єктів даного сегменту (щорічно на 0,19%). Так, в 2009 р.

Таблиця 2 Обсяги і структура суб'єктів державного сектора економіки

Показники	Роки						Абсолютне відхилення	
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2009 рік до 2004 року	середнє за рік
Кількість, тис. підприємств								
В цілому в економіці	1023,4	1070,7	1133,2	1187,0	1228,9	1258,5	235,1	39,2
суб'єктів державного сектора	30,7	28,2	26,3	25,0	23,9	23,4	-7,3	-1,2
з них:								
- державний унітарний сектор	29,3	27,0	25,1	24,1	23,1	22,6	-6,6	-1,1
- державний корпоративний сектор	1,4	1,3	1,1	0,9	0,8	0,8	-0,6	-0,1
Частка державного сектора в загальній кількості суб'єктів господарювання, %	3,00	2,64	2,32	2,11	1,94	1,86	-1,14	-0,19
Частка в структурі державного сектора економіки, %								
- державного унітарного сектора	95,42	95,34	95,68	96,27	96,60	96,79	1,37	0,23
- державного корпоративного сектора	4,58	4,66	4,32	3,73	3,40	3,21	-1,37	-0,23

Джерело: власні розрахунки на основі даних [138-140].

державний сектор становить лише 1,86 % від загальної кількості суб'єктів господарювання, що на 1,14 % менше порівняно з 2004 р.

Для більш детального вивчення формування та розвитку державного сектора розглянемо склад та структуру державних унітарного та корпоративного секторів окремо з виділення їх структурних компонентів. В табл. 3 представлено склад та структуру державного унітарного сектора економіки за період 2005-2009 рр.

Результати проведеного дослідження свідчать про переважання в його структурі державних організацій (установ, закладів), на які припадає близько 70% загальної кількості суб'єктів даного сектору. Так, у 2009 р. їх кількість становила 15786 організацій, що на 3527 суб'єктів менше ніж у 2005 р. При цьому середньорічні темпи скорочення кількості суб'єктів державного унітарного сектора, що представлено державними організаціями, складають 3,65% та є вищими ніж у інших складових даного сегменту.

В свою чергу частка державних підприємств становить 30,08% зазначеного сектору, що є найбільшим значенням за останні 5 років. Питома вага державних підприємств має чітку тенденцію до зростання в середньому на 0,4% щорічно, що пов'язано із скороченням масштабів державного унітарного сектора за рахунок зменшення кількості державних організацій та установ. Незважаючи на зростання питомої ваги, загальна кількість дер-

жавних підприємств в динаміці скорочується та становить в 2009 р. 6811 підприємств, що на 751 підприємств менше проти 2005 р.

Наступною складовою державного унітарного сектора є казенні підприємства, частка яких у 2009 р. є незначною і складає 0,19% даного сегмента. Слід зазначити, що це нова категорія підприємств в Україні, які відповідно до чинного законодавства створюються у тих сферах, де дозволяється працювати лише державним компаніям за умови, що держава є основним споживачем їхньої продукції (понад 50%) або вони, головним чином, випускають соціально необхідні товари (понад 50% загального обсягу). До їх складу належать стратегічного значення науково-дослідницькі та проектні центри, виробники військової продукції, компанії з випуску протезів та ортопедичних пристроїв. Слід зазначити, що кількість казенних підприємств регламентується законодавчими документами та є практично незмінною протягом останніх трьох років. В 2009 р., відповідно до законодавчих документів, перелік казенних підприємств включає 44 об'єкта. Більшість казенних підприємств – це об'єкти військово-промислового комплексу, включаючи конструкторські бюро та науково-дослідні центри, а також об'єкти соціального призначення (протезно-ортопедичні підприємства, науково-дослідний інститут з проблем соціального захисту, геологічні підприємства). Органами управління ка-

Таблиця 3 Склад та структура державного унітарного сектора України за період 2005-2009 рр.

Показники	Роки					Абсолютне відхилення		
	2005	2006	2007	2008	2009	2009 р. до		середнє за рік
						2005 р.	2008 р.	
Державний унітарний сектор, всього підприємств в тому числі:	26925	25142	24057	23865	22641	-4284	-1224	-857
державні підприємства, підприємств / % в державному унітарному секторі	7562 28,09	7359 29,27	7213 29,98	6975 29,23	6811 30,08	-751 1,99	-164 0,86	-150 0,40
казенні підприємства, підприємств / % в державному унітарному секторі	50 0,19	50 0,20	43 0,18	44 0,18	44 0,19	-6 0,004	0 0,010	-1 0,001
державні організації, підприємств / % в державному унітарному секторі	19313 71,73	17733 70,53	16801 69,84	16035 67,19	15786 69,72	-3527 -2,01	-249 2,53	-705 -0,40

Джерело: власні розрахунки на основі даних [138-140].

зенних підприємств переважно виступає Міністерство промислової політики і Міністерство соціальної політики та праці [64-68].

Найбільшу частку в структурі державного унітарного сектора 69,84 % займають державні організації (установи, заклади). Даний сегмент

організаційно-правовою формою підприємств корпоративного сектора є акціонерні товариства, їх частка в даному секторі становить 85,62 % від загального обсягу. В той час як частка товариств з обмеженою відповідальністю та НАК і ДХК становить лише 10,25 і 4,13 відсотки відповідно. За да-

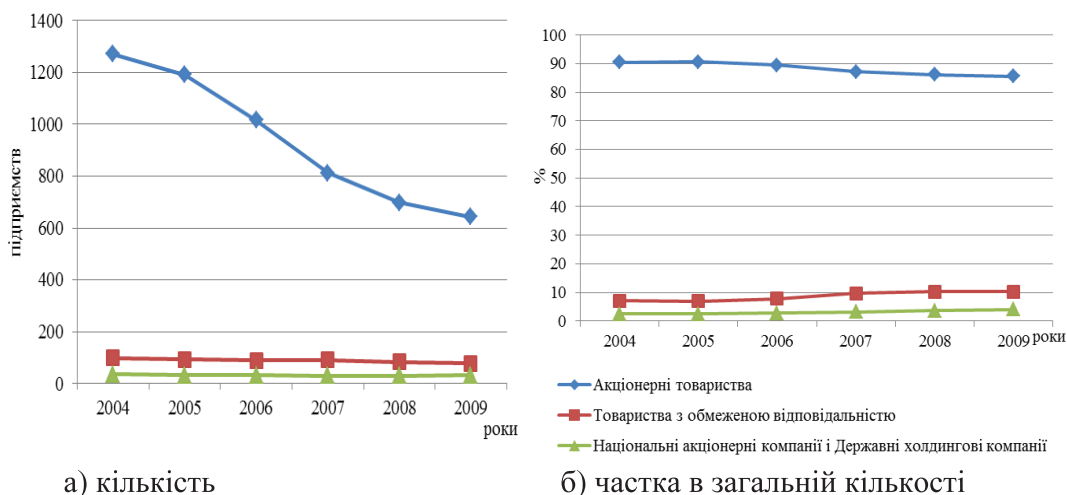

Рис. 2. Склад та структура державного корпоративного сектора України в розрізі організаційно-правової форми суб'єктів господарювання

Джерело: побудовано за даними [64-68]

охоплює державні органи управління, державні фінансово-кредитні установи, заклади охорони здоров'я, освіти, культури та спорту.

Відмітимо, що держава має великий портфель корпоративних прав, який накопичується у процесі реформування власності починаючи з 1992 р. і на кінець 2009 року він включає 751 пакет акцій.

Державний корпоративний сектор, як і державний сектор в цілому, формувався значною мірою стихійно як результат різноманітних трансформаційних процесів: корпоратизація; створення спільних підприємств на змішаній формі власності; приватизація шляхом закріплення пакетів акцій у державній власності; створення державних холдингових і національних акціонерних компаній; формування непроданих залишків акцій [148].

Склад та структура державного корпоративного сектора України за період 2004-2009 рр. наведена на рис. 2.

Наведені дані свідчать, що державний корпоративний сектор України представлений акціонерними товариствами, товариствами з обмеженою відповідальністю, національними акціонерними компаніями (далі НАК) та Державними холдинговими компаніями (далі ДХК). Переважаючою

ними Фонду державного майна на кінець аналізованого періоду склад державного корпоративного сектора має наступний вигляд, а саме: 643 акціонерних товариств; 77 товариств з обмеженою відповідальністю, заснованих різними міністерствами та Фондом державного майна України; 31 державних акціонерних компаній та державних холдингових компаній, заснованих Президентом та Урядом.

Слід зазначити, що в останні роки намітилася тенденція до зменшення розміру державного корпоративного сектору. Однак, не дивлячись на це, поліпшується його структура, оскільки скорочення, в основному, відбувається за рахунок пакетів акцій розміром від 25 % до 50 % статутного капіталу та частки дрібних пакетів розміром до 25 %. Втім, частка дрібних пакетів все ще залишається досить значною і становить майже 63 % від загального обсягу.

Поділ пакетів акцій за розміром представлено на рис. 3.

Як свідчать наведені дані, найбільшу питому вагу в структурі державних корпоративних прав (29,69 % у 2009 р.) займають товариства, у яких державна частка в статутному капіталі менше 25 %; на другому місці товариствам, в яких держава володіє блокуючим пакетом, тобто від 25 до 50 %,

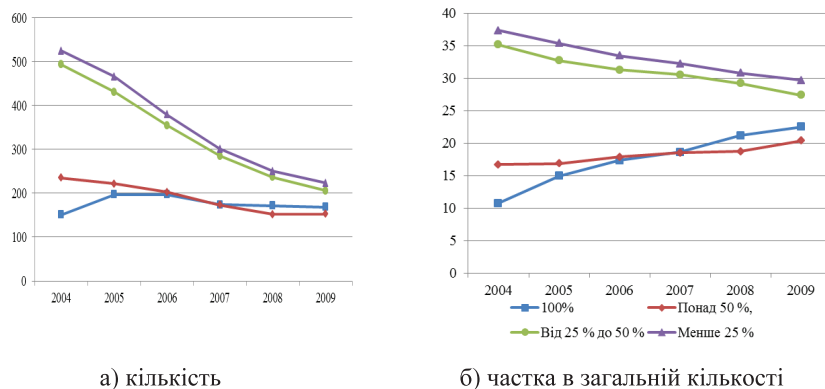

Рис. 3. Динаміка обсягів та структури державних корпоративних прав за групами відносно частки держави у статутному капіталі

Джерело: побудовано за даними [64-68].

їх частка складає 27,43 % у 2009 р. Відмітимо, що суб'єктів господарювання із 100 % державною часткою в статутному капіталі в 2007 р. зареєстровано 169 підприємств, а їх частка в структурі корпоративних прав складає 22,50 %, також держава володіє контрольним пакетом акцій 153 товариств, що становить 20,37 % від загального обсягу державних корпоративних прав.

Крім того, відмітимо, що для групи товариств з державною часткою менше 50 % характерною є спадна динаміка як їх кількості, так і питомої ваги в структурі державних корпоративних прав. В свою чергу для товариств, у яких контрольний пакет акцій належить державі спостерігається зниження їх загальної кількості при зростанні рівня присутності у структурі державного корпоративного сектора.

Номінальна вартість державних корпоративних прав станом на кінець 2009 р. сягає 31,56 млрд. грн., з них НАК і ДХК – 20,74 млрд. грн. (65,7 % загальної вартості), інші господарські товариства – 10,82 млрд. грн. (34,3 %), в тому числі господарські товариства з державною часткою більше 50 % - 8,66 млрд. грн.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, аналіз змін в складі та структурі державного сектора економіки свідчить про те, що спостерігається значне скорочення обсягів державного сектора економіки, яке пов'язано, в першу чергу, з трансформаційними процесами. Разом з тим враховуючи негативний вплив фінансової кризи на загальний соціально-економічний стан в країні на нашу думку доцільно зберігати наявну присутність державного сектора в національній економіці та нарощувати її в базових та пріоритет-

них галузях. Тому як напрямок подальших досліджень даної проблематики можна виділити визначення оптимального розміру державного сектора економіки, який би забезпечував необхідний рівень ефективності функціонування даного сегменту та належного виконання соціально-економічних завдань, що на нього покладені.

Література:

1. Головінов О. М. Загальнотеоретичні засади функціонування державного сектора / О. М. Головінов // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 1. – С. 5-18.
2. Длугопольський О. В. Концептуальні засади функціонування державного сектору у глобалізованій економіці / О. В. Длугопольський // Фінанси України. – 2008. – № 4. – С.11-23.
3. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки: Теоретико-методологічний аспект : монографія / С. А. Єрохін. – К. : Світ Знань, 2002. – 528 с.
4. Звіти про результати управління корпоративними правами держави в господарських товариствах [Електронний ресурс] / Фонд державного майна України - Режим доступу : <http://www.spfu.gov.ua>.
5. Петришина Н. В. Державний сектор в економіці України: теоретичні та організаційні засади / Н. В. Петришина // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 6. – С. 103-114.
6. Плакіда В. Т. Розвиток державного корпоративного сектору як форма реалізації власності / В. Т. Плакіда // Фондовий ринок. – 2009. – № 5. – С. 6-12.
7. Статистична інформація: Реформування відносин власності [Електронний ресурс] / Держ. комітет статистики України – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Умови завершення приватизації в Україні : аналітичний звіт та рекомендації для Державної програми приватизації / В. Дубровський, О. Пасхавер, Л. Верховодова, Б. Блащик. – Варшава, Київ : Центр соціально-економічних досліджень. – 2007. - [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.case-krain.com.ua/u/publications/f0ab7ba5d8a81a533668e0762dfcc073.pdf>.